

МЕДІАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ: ПЕРЕВАГИ, РИЗИКИ, ЗАКОНОДАВЧІ ВИКЛИКИ

УДК 343.1

Вступ. Сучасна українська система кримінального правосуддя зіштовхується з низкою серйозних викликів, серед яких переважаність судів, тривалість провадження та необхідність оптимізації процесуальних процедур. Згідно зі статистичними даними за 2022 рік на розгляді в судах України перебувало майже 3,5 млн справ [6], що свідчить про критичну потребу в альтернативних способах врегулювання правових конфліктів. Впровадження медіації у кримінальному процесі розглядається як один із дієвих інструментів досягнення процесуальної економії, забезпечення балансу інтересів потерпілого та правопорушника, а також реалізації принципів відновного правосуддя. Медіація у кримінальних справах трактується як процес, де жертві та правопорушнику надаються можливості, у разі їхньої згоди, брати активну участь за допомогою нейтральної третьої сторони (медіатора) у вирішенні питань, пов'язаних зі скоєним злочином [8].

Відповідно, одним із напрямів спрямованості кримінально-процесуальної політики України доцільно пов'язувати із розширенням потенціалу застосування медіації. Крім того, особливої актуальності набуває дослідження медіації в контексті євроінтеграційних процесів України. 15 грудня 2021 року набув чинності Закон України «Про медіацію» [1], що створив правові передумови для системного впровадження альтернативних способів врегулювання конфліктів, включаючи кримінально-правову сферу [10].

Актуальність обраної проблематики підтверджується також позицією Європейського Союзу щодо необхідності впровадження ефективних механізмів альтернативного врегулювання спорів

як умови європейської інтеграції. Враховуючи рекомендації Ради Європи [7, 8] та міжнародні стандарти у сфері відновного правосуддя, Україна має забезпечити комплексний підхід до реформування системи кримінального правосуддя.

Відповідно **метою** цієї статті є комплексний аналіз медіації як інструменту кримінально-процесуальної економії, виявлення переваг та ризиків її застосування, а також визначення ключових законодавчих викликів, що потребують вирішення для ефективного функціонування інституту медіації у кримінальному провадженні України та загалом її реалізації крізь призму кримінально-правової і кримінально-процесуальної політики.

Виклад основного матеріалу. Медіація у кримінальному провадженні ґрунтується на концепції відновного правосуддя, яка передбачає відхід від виключно каральної реакції на злочин і є прогресивним напрямом політики у сфері боротьби зі злочинністю. Відновне правосуддя означає будь-який процес, який дозволяє особам, яким було завдано шкоди злочином, та особам, які несуть відповідальність за цю шкоду, у випадку їх добровільної згоди, активно брати участь у вирішенні питань, що виникають у зв'язку зі скоєнням правопорушення, за допомогою безсторонньої третьої сторони [7].

Правову основу медіації в Україні становить Закон України «Про медіацію» [1] і є найпоширенішою формою відновного правосуддя. Залежно від країни, в якій воно використовується, і способу його адміністрування, відновне правосуддя може називатися медіацією між жертвою та правопорушником, медіацією у кримінальних справах, відновлювальними конференціями, сімейними груповими конференціями, колами призначення покарань або миротворчими колами. Метою медіації у кримінальних справах є можливість врегулювати ситуацію, що виникла у зв'язку із вчиненням кримінального проступку чи кримінального правопорушення [4].

Застосування медіації у кримінальному провадженні регулюється низкою нормативних актів. Медіація може застосовуватися у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, а також у кримінальному провадженні

у формі приватного обвинувачення, передбаченого ст. 477 Кримінального процесуального кодексу України [2, 12].

Особливого значення набуває практична реалізація медіації у справах за участю неповнолітніх. 22 липня 2024 року підписано наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Офісу Генерального прокурора про затвердження програми відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення [3]. Програма передбачає можливість участі неповнолітніх не лише у справах про кримінальні проступки та нетяжкі злочини, а й тяжкі злочини (неповнолітні, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні тяжких злочинів за кваліфікацією статей 185, 186 Кримінального кодексу України, які найчастіше вчиняються неповнолітніми, зможуть брати участь у програмі) [12].

Правове регулювання медіації також враховує міжнародні стандарти. Рекомендація N R (99) 19 Комітету Міністрів державам – членам Ради щодо організації медіації у кримінальних справах [8] встановлює основні принципи і стандарти для впровадження медіації у кримінальному процесі. Відповідно до цієї рекомендації, медіація у кримінальних справах повинна відповідати таким критеріям: добровільна участь сторін, кваліфікована підготовка медіаторів, забезпечення конфіденційності процесу.

Переваги медіації як інструменту процесуальної економії.

Безумовно, варто погодитися з думкою Ю.І. Микитина, який вважає медіацію ефективною складова кримінального процесу [9, с. 33-35]. Впровадження медіації у кримінальному процесі має низку переваг, що сприяють досягненню процесуальної економії. Серед них варто виділити наступні:

1) розвантаження судової системи. У країнах Європи 80% спорів, що перебувають у провадженні суду і передаються на медіацію, вирішуються без судового розгляду [13]. Це дозволяє значно зменшити навантаження на суди та скоротити строки розгляду справ. Голова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Борис Гулько зазначив, що згідно зі статистичними даними за 2022 рік на розгляді в судах України перебувало майже

3,5 млн справ, через різні причини значна частина з них не була вирішена [6];

2) економія процесуальних ресурсів. У разі якщо домовлено-сті про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації суд вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 60 відсотків судового збору [11];

3) швидкість вирішення конфлікту. Медіація дозволяє вирішити конфлікт значно швидше, ніж традиційне судове провадження, що особливо важливо у справах за участю неповнолітніх. Основним завданням медіатора є полегшення сторонам кримінального правопорушення процесу діалогу, створення умов, за яких потерпіла сторона й неповнолітній зможуть всебічно обговорити наслідки кримінального правопорушення [12];

4) відновлення порушених правовідносин. Участь у процесі медіації для правопорушника означає усвідомлення наслідків власних дій і отримання можливостей їх виправити, відновити почуття власної гідності, самоповаги та поваги інших, а також можливості бути звільненим від кримінальної відповідальності або отримання більш м'якого покарання [12];

5) задоволення інтересів потерпілого. Медіація надає потерпілому можливість безпосередньо висловити свої потреби та отримати відшкодування шкоди, що не завжди можливо в рамках традиційного кримінального процесу.

Аналіз практики застосування програм відновного правосуддя в Україні свідчить про їх ефективність. За період з 9 вересня по 31 грудня 2024 року до центрів з надання БПД надійшло 47 справ на участь у Програмі відновного правосуддя за участю неповнолітніх.

Структура проваджень демонструє широке застосування медіації: 80% – тяжкі злочини за різними статтями Кримінального кодексу, 15% – нетяжкі злочини за різними статтями КК, 5% – кримінальні проступки. За звітний період укладено 18 угод за результатами медіації.

Результати медіації показують високий ступінь задоволення сторін досягнутими домовленостями: неповнолітній визнав зав-

дану кримінальним правопорушенням шкоду та вибачився перед потерпілим; неповнолітній повністю відшкодував шкоду чи зобов'язується вжити заходів до повного відшкодування шкоди в певний строк; потерпілий жодних претензій щодо відшкодування шкоди не має, вибачення прийняв.

Ризики застосування медіації у кримінальному процесі. Попри очевидні переваги, впровадження медіації у кримінальному процесі пов'язане з певними ризиками:

1) ризик повторної віктимізації потерпілого. Необхідність забезпечення того, щоб процес медіації не призводив до додаткової травматизації потерпілого або примусу до участі в процедурі;

2) забезпечення добровільності участі. В основу правової природи медіації закладено добровільність, тому не можна говорити про обов'язковість цієї процедури в судовому процесі. Важливо унеможливити будь-який тиск на сторони щодо участі в медіації;

3) професійна підготовка медіаторів. Медіаторами у кримінальному процесі виступають адвокати, які співпрацюють з системою БПД та успішно пройшли спеціальне навчання. Потреба у забезпеченні високого рівня кваліфікації медіаторів, що працюють у кримінальних справах;

4) дотримання принципу конфіденційності. Медіатор не може бути допитаний у суді як свідок щодо відомостей, котрі стали йому відомі під час медіації, що потребує чіткого законодавчого закріплення.

Звичайно, для успішного напрацювання оптимальної і ефективної української моделі медіації у кримінальному процесі, цінним буде європейський досвід. Аналіз такого досвіду демонструє різноманітні моделі та підходи до інтеграції відновного правосуддя в національні правові системи.

У багатьох європейських країнах медіація є невід'ємною складовою судового процесу. Для уникнення конфлікту між ролями медіатора та судді суддя може направити справу на медіацію своєму колезі;

Деякі європейські країни запровадили обов'язкову медіацію для окремих категорій кримінальних справ, особливо тих, що

стосуються неповнолітніх правопорушників або справ про домашнє насильство;

Європейський досвід показує важливість системної підготовки медіаторів, що працюють у кримінальних справах. Така підготовка включає не лише загальні навички медіації, а й спеціальні знання з кримінального права, психології та віктимології.

Врахування досвіду зарубіжних країн при запровадженні того чи іншого елементу відновного правосуддя, зокрема на підставі угод у законотворчості України (за умови, що цей досвід узгоджується із національним «правовим ґрунтом») є запорукою успіху [14, с. 151].

Законодавчі виклики та перспективи розвитку. Розвиток медіації у кримінальному процесі зустрічається з низкою законодавчих викликів, серед яких варто виділити наступні:

1) необхідність удосконалення нормативної бази. Оскільки Закон України «Про медіацію» є рамковим, слід розглянути можливість внесення змін до нього, щоб він був більш дієвим [6]. Потреба у розробці спеціальних нормативних актів, що регулюють особливості медіації у кримінальних справах;

2) розширення сфери застосування медіації. Потреба у визначенні додаткових категорій кримінальних проваджень, де може застосовуватися медіація, та механізмів її інтеграції з кримінальним процесом. Наразі медіація застосовується переважно у справах за участю неповнолітніх, але існує потенціал для розширення на інші категорії;

3) забезпечення єдності судової практики. Необхідність розробки єдиних підходів до застосування результатів медіації у кримінальному провадженні. Важливим є питання того, як суди повинні враховувати результати медіації при винесенні вироків та ухвал;

4) підготовка фахівців. Потреба у системній підготовці медіаторів для роботи у кримінальних справах та підвищенні кваліфікації працівників правоохоронних органів і судів щодо особливостей медіації. Зацікавленість суспільства в цій процедурі насамперед потребує поінформування людей про наявну та передбачену законодавством таку процедуру вирішення спорів [6];

5) фінансування програм відновного правосуддя. Необхідність забезпечення стабільного фінансування програм медіації та відновного правосуддя, включаючи оплату праці медіаторів та організаційні витрати.

Висновки. Медіація як інструмент кримінально-процесуальної економії має значний потенціал для оптимізації української системи кримінального правосуддя. Результати впровадження програм відновного правосуддя за участю неповнолітніх демонструють ефективність цього підходу як у досягненні процесуальної економії, так і у відновленні порушених правовідносин.

Основними перевагами медіації є розвантаження судової системи, економія процесуальних ресурсів, швидкість вирішення конфліктів та забезпечення інтересів як потерпілого, так і правопорушника. Статистичні дані свідчать про високу ефективність медіації: за період з вересня по грудень 2024 року в Україні було укладено 18 угод за результатами медіації з 47 поданих справ [10].

Водночас існують певні ризики, пов'язані з необхідністю забезпечення добровільності участі, запобігання повторній віктимізації та дотримання принципу конфіденційності. Особливої уваги потребує питання професійної підготовки медіаторів та забезпечення рівності сторін у процесі медіації.

Ключовими законодавчими викликами є необхідність удосконалення нормативної бази, розширення сфери застосування медіації, забезпечення єдності судової практики та системна підготовка фахівців. Європейський досвід демонструє важливість інтеграції медіації в судову систему та спеціалізованої підготовки медіаторів для роботи у кримінальних справах.

Перспективним напрямом розвитку є поступове розширення застосування медіації на інші категорії кримінальних проваджень, удосконалення механізмів взаємодії між медіацією та традиційними інститутами кримінального процесу, а також забезпечення належного фінансування та організаційної підтримки програм відновного правосуддя. Враховуючи рекомендації Ради Європи [7, 8] та євроінтеграційні прагнення України, розвиток медіації у кримінальному процесі є не лише бажаним, а й необхідним кроком на шляху модернізації політики у сфері боротьби зі злочинністю.

1. Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 11.12.2024).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. (з подальшими змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 11.12.2024).
3. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#Text> (дата звернення: 11.12.2024).
4. Федорчук М. Медіація у кримінальних справах і відновне правосуддя. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2023. URL: <https://law.chnu.edu.ua/mediatsiia-u-kryminalnykh-spravakh-v-ukraini/> (дата звернення: 11.12.2024).
5. Дмитренко А.А., Мазур М.Р. Особливості медіації у кримінальному провадженні України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2021. Серія ПРАВО. Випуск 67. С. 273–277. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/250422> (дата звернення: 11.12.2024).
6. Роль медіації, її розвиток в Україні сьогодні й точки перетину із судочинством: матеріали круглого столу у Верховному Суді. Верховний Суд України. 17.11.2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1512260> (дата звернення: 11.12.2024).
7. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя у кримінальних справах, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи від 03.10.2018. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016808e35f3%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016808e35f3%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 11.12.2024).
8. Рекомендація N R (99) 19 Комітету Міністрів державам – членам Ради щодо організації медіації у кримінальних справах від 15.09.1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text (дата звернення: 11.12.2024).
9. Микитин Ю. І. Медіація – ефективна складова кримінального процесу/ Ю.І. Микитин. Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. 2007. – № 1. С. 33-35.
10. Перші результати пілотного проєкту з відновного правосуддя за 2024 рік: укладено 18 угод. Координаційний центр з надання безоп-

- латної правничої допомоги. 23.01.2025. URL: <https://legalaid.gov.ua/povyny/pershi-rezultaty-pilotnogo-proyektu-z-vidnovnogo-pravosuddya-za-2024-rik-ukladeno-18-ugod/> (дата звернення: 23.01.2025).
11. Ухвалено закон про медіацію: що це означає для українців. Юридична газета. 2021. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/uhvaleno-zakon-pro-mediaciju-shcho-ce-oznachae-dlya-ukrayinciv.html> (дата звернення: 11.01.2025).
 12. Відновне правосуддя та медіація. Координаційний центр з надання безоплатної правничої допомоги. 15.02.2022. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/vidnovne-pravosuddya-ta-mediacija/> (дата звернення: 11.01.2025).
 13. В Україні затверджено програму відновного правосуддя за участю неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Координаційний центр з надання безоплатної правничої допомоги. 31.07.2024. URL: <https://legalaid.gov.ua/povyny/v-ukrayini-zatverdzheno-programu-vidnovnogo-pravosuddya-za-uchastyu-nepovnolitnih-pidozryvanyh-obvynuvachenyh/> (дата звернення: 11.01.2025).
 14. Переговори і медіація у кримінальному провадженні : навч. посібник / [І. В. Гловюк, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, В. Т. Нора, О. О. Торбас, А. Р. Туманянц, Т. А. Цувіна] ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Василя Нора, канд. юрид. наук, доц. Марти Мазур. Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 328 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/08/Negotiations-and-Mediation-in-criminal-proceedings_LNU_2022.pdf (дата звернення: 11.01.2025).
 15. Шаланська І.В. Впровадження програм примирення (медіації) у кримінальне судочинство України. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_7819 (дата звернення: 11.01.2025).

Ціжма А. Ю. Медіація як інструмент кримінально-процесуальної економії: переваги, ризики, законодавчі виклики.

У статті здійснено комплексний аналіз медіації як інструменту кримінально-процесуальної економії в Україні. Автор досліджує переваги, ризики та законодавчі виклики, що супроводжують впровадження медіації у сферу кримінального провадження, особливо з урахуванням відновного правосуддя та євроінтеграційного вектору державної політики. Обґрунтовано, що за умов переважаності судової системи та тривалості розгляду кримінальних справ, медіація є ефективним засобом оптимізації процесуальних ресурсів, скорочення строків розгляду справ і відновлення соціальної справедливості.

Увагу зосереджено на законодавчій основі функціонування інституту медіації, зокрема на положеннях Закону України «Про медіацію» (2021), Кримінального процесуального кодексу України, нових ініціативах у сфері юстиції

щодо неповнолітніх, а також міжнародних стандартах, таких як Рекомендація № R(99)19 Комітету Міністрів Ради Європи. Розкрито переваги медіації (розвантаження судів, економія процесуальних ресурсів, швидкість, відновлення правовідносин), але також підкреслено ризики (повторна віктимізація, конфіденційність, професійний рівень медіаторів).

Окреслено ключові виклики, що потребують вирішення: вдосконалення нормативної бази, розширення категорій справ для медіації, забезпечення єдності практики та стабільного фінансування. Акцентовано на важливості впровадження європейського досвіду з урахуванням національних особливостей. Медіація розглядається як невід’ємна складова сучасної кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики України.

Ключові слова: процесуальна економія, медіація, кримінальний процес, відновне правосуддя, кримінально-правова політика, кримінально-процесуальна політика, політика у сфері боротьби зі злочинністю.

Tsizhma A. Yu. Mediation as a Tool of Criminal Procedural Economy: Advantages, Risks, Legislative Challenges.

The article presents a comprehensive analysis of mediation as a tool of criminal procedural economy in Ukraine. The author explores the advantages, risks, and legislative challenges associated with the implementation of mediation within criminal proceedings, especially in the context of restorative justice and Ukraine’s European integration policy. It is substantiated that in conditions of judicial overload and lengthy trial durations, mediation serves as an effective means to optimize procedural resources, accelerate case resolution, and restore social justice.

The study focuses on the legal framework governing mediation, particularly the provisions of the Law of Ukraine “On Mediation” (2021), the Criminal Procedure Code of Ukraine, recent restorative justice programs for juveniles, and international standards such as Recommendation No. R(99)19 of the Committee of Ministers of the Council of Europe. The article highlights the main benefits of mediation – judicial relief, cost-effectiveness, promptness, and the restoration of legal relationships – while also emphasizing risks like secondary victimization, confidentiality concerns, and the need for professional training of mediators.

Key legislative challenges are identified, including the need to improve the regulatory framework, expand the categories of cases eligible for mediation, ensure consistency in judicial practice, and secure sustainable funding. The study stresses the importance of adopting best practices from European jurisdictions while considering the national legal context. Mediation is recognized as an integral component of Ukraine’s evolving criminal justice policy, aiming to modernize conflict resolution and enhance procedural efficiency.

Keywords: procedural economy, mediation, criminal procedure, restorative justice, criminal law policy, criminal procedural policy, crime control policy.